

10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ
10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 811.21/22
ББК 83(5Т)+63.3

МУРУРЕ БА КУҲАНТАРИН
ТАРҶУМАИ ФОРСИИ
“РАБЕЪ-УЛ-АБРОР”-И
ЗАМАХШАРӢ

Ҳамробоев Насимҷон Абдуллоҷонович,
н.и.филол., докторанти ДДҲ ба номи акад.
Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

О ДРЕВНЕЙШЕМ ПЕРСИДСКОМ
ПЕРЕВОДЕ КНИГИ «РАБИЪ АЛ-
АБРОР» ЗАМАХШАРИ

Ҳамробоев Насимдҷон Абдуллоҷонович,
к.ф.н., докторант ХГУ им. акад.
Б.Гуфурова (Таджикистан, Худжанд)

**ABOUT THE ANCIENEST PERSIAN
TRANSLATION OF THE BOOK «RABI
AL-ABROR» BY ZAMAKHSHARI**

Hamroboev Nasimjon Abdullojonovich,
candidate of philological sciences, Associate
Professor, doctoral student of KhSU named after
acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khudjand)
E-MAIL: knasim@mail.ru

Калидвожаҳо: “Рабеъ-ул-аброр”, Замахшарӣ, тарҷума аз арабӣ ба форсӣ, Сӯфии Самарқандӣ, “Насим-ар-рабеъ”, тарҷумаи таҳтуллафзӣ, нусха ба хати мутарҷим,

Мақола ба таҳқиқи вежагиҳо ва арзишҳои адабии таърихӣ яке аз куҳантарин тарҷумаҳои китоби “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшарӣ, ки дар қарни XIV бо номи “Насим-ар-рабеъ”, аз ҷониби Сӯфии Самарқандӣ тарҷума ва талхис шудааст, бахшида мешавад. Муаллифи мақола аз панҷ нусхаи боқимондаи “Насим-ар-рабеъ”, чор нусхари дарёфт намуда, таҳқиқотиширо беиштар дар асоси куҳантарин нусха, ки мансуб ба хати худи мутарҷим мебошад, аниҷом додааст. Бо хати Сӯфии Самарқандӣ навишта шудани нусхаи мазкур, дар асоси қиёсу муқобалаи хати ду сарчаишмаи ин аҳд ва ишораҳои дар матни тарҷума омада, собит ғайтааст. Вежагиҳои забони хусусиятҳои грамматикӣ ва сабқиносиву адабии «Насим-ар-рабеъ»-и Сӯфии Самарқандӣ, аз як сӯ аз арзиши адабии таърихӣ “Рабеъ-ул-аброр” хабар медиҳад ва аз ҷониби дигар, майдони пажӯиширо барои таҳқиқи паҳлӯҳои дигари осори Замахшарӣ ва ҳам Сӯфии Самарқандӣ фарох месозад. “Насим-ар-рабеъ” аз бехтарин тарҷумаҳои куҳан ва аз намунаи насри

содаи қарни XIV ба шумор рафта, ахбору ҳикоёт, ақволу ашъор, оёту аҳодис ва масалу мақолҳои он, бозгӯи арзиши адабии тарҷумаи мазкур мебошанд.

Ключевые слова: *«Рабӣ ал-аброр», Замахшари, перевод с арабского на персидский язык, Суфи Самарканди, «Насим ар-рабӣ», дословный перевод, рукопись, написанная переводчиком*

Статья посвящена особенностям и литературно-исторической ценности одного из древних переводов «Рабӣ ал-аброр» Замахшари. Эта работа была переведена Суфи Самарканди в сокращенном виде и издана под названием «Насим ар-рабӣ». Автор собрал четыре из пяти дошедших до нас рукописей «Насим ар-рабӣ», а свое исследование проводил на основе самой древней рукописи, которая принадлежит перу самого переводчика. Принадлежность рукописи автору перевода доказана сопоставлением и изучением шрифта двух источников этого периода, а также на основе замечаний и помет переводчика в тексте. Лингвистические и литературные особенности «Насим ар-рабӣ» Суфи Самарканди указывают, с одной стороны, на историко-филологическое значение «Рабӣ-ул-аброр» Замахшари, а с другой, открывают широкую возможность для изучения различных сторон творчества Замахшари и Суфи Самарканди. Сделан вывод, что «Насим ар-рабӣ» является одним из лучших переводов и образцом незатейливой прозы XIV в., а притчи, рассказы, стихи, басни, изречения, поговорки, аяты и хадисы, приведенные в них, являются доказательством литературной ценности данного перевода.

Keywords: *«Rabi al-Abror», Zamakhshari, translation from Persian into Arabic, Persian language Sufi Samarkandi, «Nasim ar-Rabi», word-for-word translation.*

The article dwells on the peculiarities and literary-historic values of one of the ancient translations of «Rabi al-Abror» by Zamakhshari. This work was translated by Sufi Smarkandi in an abridged form and published under the title of «Nasim ar-Rabe». The author collected four out of five extant manuscripts of «Nasim ar-Rabe» and his own research he conducted on the basis of the ancientest manuscript belonging to the pen of the translator himself. The appurtenance of the manuscript to the author of the translation is proved by means of correlation and study of the type face of the two originals belonging to the period in question; hints and notes of the translator found in the text being taken into account as well. The linguistic and literary peculiarities of Sufi Smarkandi's «Nasim ar-Rabe» point, on the one hand, to the historic-philological importance of Zamakhshari's «Rabe`-ul-Abror», and, on the other hand, they open a wide availability for studying diverse aspects of both Zamakhshari's and Sufi Samarkandi's creations. The author comes to the conclusion that «Nasim ar-Rabe» is one of the best translations and paragons of the simple prose of the XIV-th century, and parables, short stories, poems, fables, sayings, ayats and hadiths adduced in them are proofs of literary value of the given translation.

“Рабӣ-ул-аброр ва нусус-ул-аҳёр”-и Чоруллоҳи Замахшарӣ аз зумраи муҳим-тарин асарҳои ахлоқӣ ба забони арабӣ буда, бо арзишҳои адабӣ ва таърихӣ худ дар адабиёти форсу тоҷик ҷойгоҳу мақоми хоса дорад. Арзиш ва аҳамияти “Рабӣ-ул-аброр”-и Замахшарӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки бештари қаҳрамонҳои ҳикоёти ин асар подшоҳону ашхоси эронинаҷод буда, хислатҳои ҳамида ва панду андарзҳои

онон, дар қолаби қиссаву ривоёти таърихӣ, дар матни асар ҷойгир шудаанд. Гузашта аз ин, аксари достону ҳикоёти он сарчашмаи форсӣ дошта, осори гаронқадри форсӣ-тоҷикӣ, аз ҷумла “Худойнома”, “Калила ва Димна”, “Таърихи Табарӣ” ва “Панднома”-ву “Андарнома”-ҳои шаҳриёру амирони эронитабор аз маохизи асосии “Рабеъ-ул-аброр” шинохта шудаанд. Ҳамзамон китоби «Насим-ар-рабеъ»-и Сӯфии Самарқандӣ чун тарҷумаи “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшарӣ мебошад, аз ин рӯ, вежагиҳои забониву хусусиятҳои грамматикӣ ва сабқшиносиву адабии ин тарҷума, аз як сӯ аз арзиши адабиву таърихӣ “Рабеъ-ул-аброр” хабар медиҳад ва аз ҷониби дигар, майдони пажӯҳишро барои таҳқиқи паҳлӯҳои дигари осори Ҷоруллоҳи Замахшарӣ ва ҳам Сӯфии Самарқандӣ фароҳ месозад.

Албатта, барои таҳқиқи мӯйшикофонаи тарҷумаи “Рабеъ-ул-аброр” пеш аз ҳама таҳқиқи ҳаёт ва фаъолияти мутарҷим зарур аст, вале мутаассифона роҷеъ ба аҳвол ва осори мутарҷим, аз китобу тазкираҳои мавҷуда, маълумоти кофӣ дастрас карда натавонистем. Аз китобҳои тарҷумаҳолие, ки наздиктар ба ҳамин давр навишта шудааст, китоби “Маҷмаъ-ул-одоб фӣ мӯъҷам-ул-алқоб”-и Ибни Футӣ (723/1323) мебошад. Дар талхиси ин асар, танҳо аз як ҷилди он бо таҳаллус “Сӯфӣ” (1,ҷ.4/3, 28,36,44...) исми бист нафар адибону орифон ва шоирону забоншиносон ҷудо гардид, ки ҷаҳордаҳ нафари онҳо, дар воқеъ сӯфӣ буда, ин унвон дар он даврон низ нишонаи марому маслаки аҳли тасаввуф будааст. Инчунин аз муҳаққиқони муосир аввалин бор Саид Нафисӣ дар китоби “Таърихи назму наср дар забони форсӣ” аз Сӯфии Самарқандӣ ёдовар шуда, ўро чунин муаррифӣ мекунад: “Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Муҳаммад Сӯфии Самарқандӣ сокини Шероз аз донишмандони қарни ҳаштум буда, аз аҳволаш ҷуз ин иттилое нест, ки китоби маъруфи “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшариро дар Шероз ба номи Шох Шучоъ Оли Музаффар ба форсии фасех тарҷума кардааст”(2,ҷ.1,197).

Аз ин ҷо, перомуни ҳолномаи Сӯфии Самарқандӣ танҳо соҳиби муқаддимаи «Насим-ар-рабеъ», яъне ҳуди мутарҷим, маълумоти ночизе бар мо боқӣ гузоштааст. Мутарҷим дар ҷор маврид дар матни китоб, яъне дар ду мавзъе қомилан номи худро баён мекунад ва дар ду ҷои дигар бидуни зикри номи ҷаддаш аз худ хабар медиҳад. Дар мавриди аввал чунин ишора мекунад: “Ва мутарҷими китоб – Муҳаммад ибни Аҳмад ас-Самарқандӣ ас-Сӯфӣ, раҳматуллоҳи алайҳ, соле, ки шарафи Каъбаи муаззама ёфта буд, дар ин сурат аз аҳли дил савол кард...”(3,29).

Дар мавриди дигар, ба тасреҳи ҳуди мутарҷим, асли ӯ аз Самарқанд буда, дар Шероз ба дунё омадааст ва дар муқаддимаи нусхаи Алигарҳи Ҳинд, ки аз ҷониби Некрӯз ибни Хизршоҳ китобат шудааст, ном ва мавлуди мутарҷим чунин зикр гаштааст: “Ин хоксори ақалли ибодиллоҳи-л-ғанӣ Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Муҳаммад ас-Сӯфӣ ас-Самарқандӣ маҳтидан ва-ш-широзиён мавлидан тобаллоху алайҳи ва разақаху мо йатаманноху...”(4, с.12). Аз ин иқтибос бармеояд, ки дебоҷаҳои нусхаҳои боқимонда дорои тағйиру иловаҳо буда, ба иллати илова шудани муқаддамаҳои қотибон дар нусхаҳои ғайри нусхаи хати мутарҷим, тафовутҳо ба назар мерасанд.

Гумном мондани мутарҷим ва ихтиёр кардани унвони “сӯфӣ” низ аз мақому рӯҳияи сӯфиёнааш, яъне аз шӯҳратгурезию нопадид мондани ӯ дар миёни халқ, хабар медиҳад, ки ин майлу хоҳиши ӯ дар муаррифиномаи фурутанонааш чунин қайд

гаштааст: “Азизи соҳибтамин... ба ин Сӯфии реза, ки ло исма лаху ва ло расма ва ло кадра лаху ва ло кидр ва ло таҳал биводайҳӣ ва ло сидр овард ва гуфт...”(3,3;5,31).

Аз «Насим-ар-рабеъ»-и Сӯфии Самарқандӣ, то имрӯз панҷ нусхаи комил ва ду нусхаи мунтахабу талхисшуда ба даст омадааст. Нусхаи якум соли 781/1379, ки аз ҷониби худи мутарҷим, яъне ба хати ӯ китобат шудааст, ин нусха қадимтарин нусха ба шумор рафта, ҳамроҳи маҷмӯи китобҳои Ҳочӣ Салимоғо дар китобхонаи бузурги Сулаймонияи шаҳри Истанбул, таҳти рақами 902 ниғаҳдорӣ мешавад(3). Хушбахтона ин нусха имрӯз дар дасти мо мавҷуд аст ва мавриди тасҳеҳ қарор гирифта истодааст, ки умедворем мунтахабе аз он ба наздикӣ ба дасти чоп хоҳад расид.

Ноғуфта намонад, ки “Баёзи Точиддин Аҳмади вазир”(6) санаде мебошад, ки ба хати худи мутарҷим китобат шудани нусхаи мазкурро таъйид месозад, Аз қавли Алии Навидӣ, ки вежагиҳои китобати котибони “Баёзи Точиддин Аҳмади вазир”-ро ба қалами таҳқиқ кашидааст, бармеояд, ки худуди солҳои 780-782/1378-1380 дар Шероз Точиддин Аҳмади вазир донишмандони муосири худро ба навиштани матолибе гуногунмавзӯ, бар китоби мустақил ё худ “Баёз” даъват менамояд. Даъвати Точиддини вазирро аксари олимони давр иҷобат карда, зиёда аз 70 нафар донишмандон, бо хати худ матолиберо дар он китобат менамоянд, ки дар натиҷа, он маҷмӯа бо номи “Баёзи Точиддин Аҳмади вазир” шӯҳрат пайдо мекунад (7, с. 361-364). Аз ҷумлаи донишмандоне, ки бо китобати худ дар таълифи “Баёз” саҳм гузоштаанд, мутарҷими китоби “Рабеъ-ул-аброр” – Муҳаммад ибни Аҳмади Сӯфии Самарқандӣ мебошад. Тарзи навишти ҳарфҳо, нуқтагузорӣ, умуман тартиби ниғориши ҳур ду асар якнавъ буда, намунаҳои хаттии дар “Баёз” омада ва ҳам “Насим-ар-рабеъ” якхелаанд, ин умумиятҳо гувоҳи онанд, ки ин ду асар бо хатти Сӯфии Самарқандӣ навишта шудааст.

Таърихи китобати нусхаи дуюм соли 868/1463 буда, таҳти рақами 1468, дар китобхонаи Маҷлиси шӯрои исломӣ ниғаҳдорӣ мешавад, ки бахши тасвирии онро Маҷид Мансурӣ, дар Техрон, соли 1387 нашр намудааст(5).

Нусхаи сеюм, дар китобхонаи марказии Истанбул, таҳти рақами 237 ниғаҳдорӣ мешавад, ки мутаассифона аз таърихи китобат ва котиби он маълумоте дар даст нест (6, с.15).

Нусхаи чоруми бидуни таърих, ки эҳтимолан дар қарни нухуми ҳиҷрӣ китобат шудааст, мавсум ба нусхаи Алигарҳи Ҳинд мебошад, ки таҳти рақами 11/89165526 маҳфуз аст (4).

Нусхаи панҷуми тарҷумаи «Насим-ар-рабеъ», ки соли 917/1511 таърихи китобати он доништа шудааст, дар китобхонаи Мадинаи Мунаввара, бахши китобҳои Ориф Ҳикматбек, таҳти рақами 3739 ниғаҳдорӣ мешавад, ки мутаассифона ин нусхаро дастрас карда натавонистем (6, с.15).

Нусхае, ки талхису мунтахаб шудаанд, яке мавсум ба “Хулосаи Насим-ар-рабеъ”, ки Эътиборхон ном шахс талхисунандаи он шинохта шудааст ва ин нусха дар китобхонаи миллии Эрон, таҳти рақами 9643 маҳфуз мебошад (7, с.362).

Нусхаи дигар “Мунтахабе аз тарҷумаи Рабеъ-ул-аброр” унвон дошта, он дар маҷмӯа ё худ баёзи Ибни Хотун, ки он ҳам дар китобхонаи миллии Эрон, таҳти рақами 5138 ҳифозат мешавад (7, с.362).

Аз муқоисаи ду нусхаи аслӣ, яъне нусхаи хати мутарҷим ва нусхаи Алигарҳи Ҳинд ва аз қавли муҳаққиқоне, ки бо нусхаҳои мухталифи ин асар саруқор

гирифтаанд бармеояд, нусхаҳо бо ҳамдигар фарқ дошта, тафовути онҳо бештар дар дебоча ва кам андар кам дар матни асар ба назар мерасанд. Маълум аст, ки котибон бар муқаддима ва мӯхтавои асар таъя намуда, дар дебоча маълумоти зиёдатиरो илова намудаанд. Дебочаи нусхаҳои дуюм ва чорум, ки китобати он ба қалами Некрӯз ибни Хизршоҳ мансуб аст, бо дебочаи нусхаи хати мутарҷим тафовут дошта, инчунин бархе аз ҳикоят низ дар ин нусхаҳо ҳазф шудаанд (8, с.16).

Муҳаммад ибни Аҳмад сабаби тарҷума шудани китоби «Рабеъ-ул-аброр»-ро чунин баён доштааст, ки: “...ба тарафи сахро рафта будем ва аз ҳар навъ латифае гуфта меомад. Иттифоқан аз китоби «Рабеъ-ул-аброр ва мухтор ул-ахёр”, ки аз мусаннафоти устодалмуҳаққикин қудватул мудакқикин алломатулараб, муассиси мабонии улумуладаб баҳрил маонӣ валбаён, аъҷубатиласр ваззамон аш-Шайх Абилқосим Маҳмуд ибни Умар аз-Замахшарӣ тағаммадаҳуллоҳу би ғуфрониҳи ва анъама алайҳи биризвониҳи, чузве дар остини ин мискин буд, нуқтае чанд аз он изҳор кардам ва шаммае аз он ба машоми ёрон расонидам. Мачмӯъ шефтаи самои он гаштанд ва бар ҳифзи он латоиф шааф намуданд ва чун ба лафзи арабӣ буд, чамъе аз идроки маонии он маҳрум мемонданд ва дар тафтиши латоифи он ҷаҳд менамуданд. Азиси соҳибтамизе, ки ишорати ӯ ҳукм буд ва тоати ӯ ғунм, рӯй ба ин Сӯфии реза, ки ло исма лаҳу ва ло расма ва ло қадра лаҳу ва ло қидр ва ло таҳал биводайҳи ва ло сидр, овард ва гуфт: Агар ин китобро тарҷума кунӣ, то аз ин хон чамъи ихвон бо насиб бошанд ва бар ин бом хосу ом бароянд ва аз ин рабеъ, рафеъ ва вазеъ баҳраманд гарданд, чун адли подшоҳи комгору эътидол ҳавои баҳор ҷаҳонгир шавад. Ин заиф бо қиллати бизоат ва адами иститоат баъд аз истихора истимдоди ҳиммат аз даруни аҳлидилон кардам ва рӯй ба ин амали хатир овардам ва ба тавфиқи Аллоҳ ва юмни тайсира, ончи хулосаи китоб ва нуқоваи абвоб буд, дар силки чамъ кашидам ва номаш “Насим-ар-рабеъ” ниҳодам”(3, с.3).

Роҷеъ ба соли таълиф, ё худ тарҷумаи «Рабеъ-ул-аброр» ҳаминро метавон қайд намуд, ки ба чуз аз нусхаи китобхонаи Сулаймония дар ҳеҷ қадом аз нусхаҳо ба таъриҳи тарҷумаи китоб ишорае нашудааст, ҳатто таъриҳи таҳрири нусхаи Алигарҳи Ҳинд низ мушаххас нест. Танҳо дар нусхаи маҳфуз дар китобхонаи Сулаймонияи Истамбул, ки ба хати ҳуди мутарҷим мансуб аст, таъриҳи итмоми тарҷума соли 781/1379 сабт ёфтааст (3, с. 279).

Нуқтае, ки то андозае соли таълифи китобро мушаххас мекунад, ба Шоҳ Шучоъ тақдим шудани тарҷума аст, зеро Шоҳ Шучоъ ба улум, хоса илми панду ахлоқ ва шеър адаб алоқаи фаровон дошта, ҳуди ӯ дар иншои шеър моҳир будааст (9, қ.3/2, 1089). Забеҳуллоҳи Сафо соли ҳукмронии Ҷалолуддин Шоҳ Шучоъ ибни Муборизуддин Муҳаммад – подшоҳи маъруфи Оли Музаффарро аз 760/1358 то 786/1384 доништааст (9, қ.3/2, 1089). Аз ин ҷо бармеояд, ки «Насим-ар-рабеъ» дар байни бисту шаш сол, яъне аз 760/1358 то 786/1384 тарҷума шудааст. Гузашта аз ин, аз қавли мутарҷим маълум мегардад, ки тарҷума дар солҳои аввали подшоҳии Шоҳ Шучоъ талхис шудааст, зеро мутарҷим мегӯяд: “ва баъд чун ба фарри салтанат ва зеби маъдалати подшоҳи исломпаноҳ... ас-султон алматеъ алмутоъ Абилфаворис Шоҳ Шучоъ, халладаллоҳу мулкаҳу ва султонаҳу, билоди ислом мачмаи амн ва мақоми ором гашта буд ва халоиқ аз сари фароғболу рифоғи ҳол, ҳар як ба таназзуҳе берун мерафтанд ва аз миёни ҷон дуои давлати он ҳазрат мегуфтанд”(3,3). Яъне, мутарҷим замони омадани Шоҳи мавриди тавсифашро, оғози давраи амн ва суруру хотирҷамъӣ

дониста, ба Шоҳ Шучоъ тақдим кардани китобашро чунин хабар медиҳад: “Ва мачмуъ он дураи шоҳвор ва зарри бо иёр чихати нисори фарқ ...сохиби сохибкирон, осафулахд ваззамон, чомеи маҳосинулфазоил ҳасбан ва насабан, ховии мафохирул-авохир арсан ва муктасибан... Музафаруддавла ваддунё ваддин, чалолулислом вал-муслимин – Амир Салғуршоҳ...бар табаки арз ниҳодам... умедвор, ки то баҳору ҳазон бошад ва «Насим-ар-рабеъ» вазон, давлати абадӣ ва саодати сармадӣ мулозими ин остони вазоратошён бошад”(3,4). Матлаби мазкур танҳо дар нусхаи китобхонаи Сулаймония мавҷуд буда, чун дар муқаддима ва интиҳои китоб таърихи итмоми он қайд шудааст, метавон гуфт, ки ин қадимтарин нусхаи тарҷумаи «Насим-ар-рабеъ» аст ва нусхаҳои дигар дар асоси ин нусха рӯикор омадаанд.

Дар иқтибоси Ҷавҳариқир ибораи “остони вазоратошён” то андозае сабаби ихтилофи баъзе аз муҳаққиқон(ниг.:8,18) гаштааст. Аз қавли Эраҷ Афшор бармеояд, ки шояд Сӯфии Самарқандӣ ин китобро ба яке аз вазирон ё вазирзодагони амир Салғуршоҳ ҳада карда бошад (6,23). Ин масъаларо бештар ду сарчашмаи таърихӣ, яке “Мавоҳиби илоҳӣ”(10), дигаре “Таърихи Оли Музаффар”(11), ки хоса муаллифони ин осор дар бораи ҳаёту рӯзгори Салғуршоҳ хабар додаанд, метавонанд равшан созанд. Дар таърихномаҳои мазкур шахсе бо номи “амир Музафаруддини Салғур”, яке аз фарзандони Хоча Рашидуддин Фазлуллоҳи Ҳамадонӣ (718/1318) ёд шудааст, ки метавон ӯро аз “остони вазоратошён” пиндошт, аммо дар насабномаи Хоча Рашидуддин, ки дар чанд сарчашмаҳо, ҳатто дар навиштаҳои муосири ҳудаш омадааст, фарзанде бо ин ном ба назар намерасад. Аз ин ҷо, ба иттифоқи муҳаққиқон шахси ба ин тарҷума тақдиршуда ҳамон “амир Музафаруддини Салғур” мебошад, зеро дар навиштаи Муинуддини Яздӣ аз “дудмони вазоратпаноҳ”(10,ҷ.1,145) будани амир Музафаруддин ишора рафтааст ва Сӯфии Самарқандӣ онро бо таъбири “остони вазоратошён”(3, с.4) иваз намудааст. Ин гуна монандиҳову умумиятҳо, мисли иваз шудани ибораҳои “остони вазоратошён” ва “дудмони вазоратпаноҳ” байни китоби “Насим-ар-рабеъ” ва “Мавоҳиби илоҳӣ” ба нудрат ба мушоҳида мерасанд, ки табдил шудани ин ду таркибро таъйид месозанд.

Гузашта аз ин, бо алқобу тавсифи зерин: “...носири авлиёуллоҳ, қоҳири аъдоиллоҳил муаййид минас самои бид давлатил боҳира ал-мансур алал аъдои бил иззатил қоҳира возеъи маросимал ғадли вал инсофи ҳодим қавоъидил чаври вал ихчофи... Чалолул ҳаққи вад дин ғавсуз зуъафои вал масокин хавнал баройо ачмаъин ас-Султонул матеъул матоъи Абилфаворис Шоҳ Шучоъ, халладаллоҳу мулкаҳу ва султонаҳу...”(3,4). сутуда шудани ӯ, дол(л) бар он аст, ки ин шахсият аз вазирзодагон набуда, ҳамон “амир Музафаруддини Салғур” мебошад. Ба ҳар ҳол, далели қатъӣ дар даст нест, ки “Музафариддин амир Салғуршоҳ”-ро аз фарзандони Хоча Рашидуддин ё ин ҳар ду ро як шахс ҳисобид.

Аз Сӯфии Самарқандӣ ба ғайр аз «Насим-ар-рабеъ» рисолаи дигар бо номи “Мифтоҳ ун-наъим фӣ одоб ат-таълим”то имрӯз боқӣ монда, ки он баъди соли 782/1380 таълиф ёфтааст(12,12). Дар ин китоб матолиб ё худ фасле аз китоби «Насим-ар-рабеъ» айнан оварда шудааст, ки ин амр қидмати «Насим-ар-рабеъ»-ро аз “Мифтоҳ ун-наъим” таъйид месозад.

Мутаассифона, аз таърихи вафоти Сӯфии Самарқандӣ иттилое дар даст нест, аз дуову дуруд ва эҳтироми ӯ ба халифаҳои чаҳоргона маълум мегардад, ки ӯ намояндаи мазҳаби ҳанафӣ будааст.

Рочеъ ба равиш ва шеваи тарҷумаи асар ҳаминро метавон қайд намуд, ки Сӯфии Самарқандӣ дар тарҷумаи “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшарӣ равиши тарҷумаи таҳтуллафзӣ ё худ тарҷумаи дақиқро ихтиёр намуда, ҳатталимкон кӯшиш намудааст, ки тарҷумааш равону ҳамвор барояд. Аммо мутарҷим на ҳама вақт ба ин мақсад расидааст, чун шеваи тарҷума дар саросари асар якнавъ набуда, ӯ ғолибан дар тарҷумаи ҳикаму андарзҳои кӯтоҳ бо тарҷумаи баробари матн кифоят намудааст ва гоҳе, ба таносуби ҳолу мақом, бо абёту масал ва оёту аҳодиси мухталиф тарҷумаро зиннат додааст, ки ин равиш камтар ба назар мерасад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки мутарҷим пеш аз ҳама барои ниғаҳдории амонати матн кӯшида, танҳо дар интиҳоби қиссаву ҳикоят бартариятро ба хонанда ва мухотаби хеш гузоштааст.

Гузашта аз ин, мутарҷим гоҳо баъзе аз қисматҳои ҳикоятро, бидуни тарҷума ворида матн намуда (3,19,22,23), дар тарҷума сабки хосеро эҷод намудааст. Ҳамчунин дар чанд маврид ашъори арабӣ ва бархе бандҳои арабӣ низ дар «Насим-ар-рабеъ» аз қалами тарҷума берун монда, танҳо бо номи ровӣ ва лафзи “қола” ва монанди он, баргардон шудаанд (3,18,19,44).

Аз ҷумла, матлаби зерин дар боби дуюм, гуфтори панҷуми “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшарӣ чунин омадааст,

بطني أخصمت كما جسمك أنحل الحمد لله لذي: فقال الهلال إلى رمضان من وعشرين سبعة في أعرابي نظر (13,ч.1,83)

Мутарҷим матлабро чунин тарҷума кардааст: “Латифа, арабе назар кард дар бисту шашуми моҳи рамазон ва моҳро дид қавӣ заифгашта. Гуфт: алҳамдулиллоҳи-ла-лазӣ анҳала қисмука камо ахмасту батнӣ”. (3,7)

Якум, Сӯфии Самарқандӣ тарҷумаи ин матлабро ба иборои “латифа” оғоз намудааст, гарчанд вожаи “латифа” ё “ҳачв” дар матни аслии вучуд надорад ва ин гуна иловаҳоро метавон дар тарҷума бисёр дарёфт намуд. Дуюм, мутарҷим дар ин ҷо матлаби асосиро (“Шукру сипос Худоро, ки лоғар кард қисми туро чунонеки “борик сохтӣ” шиками маро”) тарҷума накардааст, вале дар нусхаи хати мутарҷим (3) зери калимаи “анҳалла” иборои “лоғар кард” ва дар зери калимаи “ахмасту” иборои “борик сохтӣ” оварда шудааст, ки мутарҷим гӯё вожаҳои нисбатан душворро барои худ тавзеҳ намудааст.

Сеюм, дар матни арабӣ “سبعة وعشرين من رمضان”, яъне “бисту ҳафтуми рамазон” омадааст, вале маълум нест, ки аз кадом сабаб Сӯфии Самарқандӣ ин таърихро “бисту шашуми рамазон” тарҷума кардааст. Сабаби ин амр ду чиз шуда метавонад: якум, шояд нусхаи “Рабеъ-ул-аброр”-и мавриди истифодаи мутарҷим дигар бошад, ки дар он ривояти мазкур ба ин шакл омада бошад. Дуюм, мутарҷим шояд ба иллати камии вақт, дар тарҷума ба саҳву хатоғӣ роҳ дода бошад.

Чорум, вежагиҳои тарҷумаи таҳтуллафзӣ, аз ҷумла, ноҳамворӣ ва баъзан мубҳам мондани маъно, ҳифз гардидани тартиби калимаҳо ва сохти ҷумла, тавачҷӯҳи бештари мутарҷим ба муаллиф ва амонати матн нисбат ба хонанда ба мушоҳида мерасанд, ки дар маҷмӯъ метавон бӯи забони мабдаъро аз тарҷума ҳис намуд.

Мутарҷим гоҳе панду андарз, ашъору абёт ва ибороти ҷумлаҳоро ба тарҷума илова намудааст, ки сабаби зебо ва дилпазир шудани матлаб гаштааст. Масалан: “Маъмун гӯяд: агар сифати дунё аз дунё пурсанд худро васф накунад, илло ба шеъре, ки Абунувос гуфта:

Изо имтаҳана-д-дунёо лабиби тақиуфат

Лаҳу ӯан ӯадувви фӣ сиёби сиддиқӣ... (3,4)

Мутарчим дар матн сифати бевафо будани дунёро ёдовар шуда, барои тасдиқи фикраш байти Абунувосро ба ҳукми шоҳид овардааст, ки бидуни тарҷума хонанда наметавонад комилан аз ғоидаи матлаб баҳраёб гардад. Мутарчим худ огоҳ мегардад, ки бидуни тарҷумаи байти арабӣ дарки маъно мушкил аст, аз ин рӯ, дар ҳошия бо овардани тарҷумаи шеър, маъзи ҳикматро ба хонанда ба тариқи зайл манзур менамояд: “Тарҷума:

Марди оқил гар кунад дунёи дунро имтиҳон

Душмане ёбад ба зоҳир дар либоси дӯстон.” (3,4)

Аз 97 боби китоби “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшарӣ мутарчим 82 боби онро бо равиши талхис тарҷума карда, ба китоби «Насим-ар-рабеъ» нақл намудааст. Интиҳоби қиссаву ҳикоят маҳз ба саликаи шахсии мутарчим вобаста буда, аз муқоисаи матни арабӣ ва тарҷумаи он бармеояд, ки агар талхиси матолибро ба назар нагирем, тафовути он бештар дар риоя нашудани пайдарҳамии ҳикоят ба чашм мерасад. Аз ин ҷо, Алии Навидӣ сабаби риоя нашудани пайдарҳамии матолибро усули “интиҳоби даврагӣ” донистааст(8,18). Яъне мутарчим дар аввал аз ҳар боб як ҳикоя интиҳоб ва тарҷума намуда, баъди итмоми бобҳои китоб, давраи дуҷуми интиҳобро оғоз намудааст ва ҳамин тавр “интиҳоби даврагӣ”-и матолиби тарҷумаро таҳия сохтааст, ки ин амр ба андешаи Алии Навидӣ сабаби риоя нашудани пайдарҳамии ҳикояҳо дар тарҷума гардидааст. Аммо сабаби риоя нашудани пайдарҳамии ҳикоят, ба фикри мо, интиҳоби даврагӣ нест ва мутарчим бо ин роҳ ҳикоятро интиҳоб ва тарҷума накардааст, зеро 15 боби боқимонда бобҳои пасихамомада ва бобҳои интиҳоб буда, агар мутарчим дар тарҷумаи ҳикоят тариқи “даврагӣ”-ро интиҳоб менамуд, ҳатман аз ин абвоби мафқудгашта низ матолибро тарҷума мекард.

Гузашта аз ин, сабаби тарҷума нашудани 15 боби интиҳобӣ шояд набудани ғурсати кофӣ бошад, зеро аз нимаи дуҷуми тарҷума сар карда, ҳақиқат мутарчим андаке дигар шудааст, яъне як навъ саросемагӣ дар навиштор, инчунин очилӣ дар тарзи баёни мақсад низ ба мушоҳида мерасад, ки ин амр ба кам будани ғурсат низ гувоҳ шуда метавонад.

Хусусиятҳо ва ҷанбаҳои адабии «Насим-ар-рабеъ»-ро метавон бо ҷанд нуқта тавзеҳ намуд. Яқум, ҳадафи Сӯфии Самарқандӣ аз тарҷумаи «Рабеъ-ул-аброр», пеш аз ҳама сирф тарҷума, яъне тарҷумаи таҳтуллафзӣ ё худ тарҷумаи дақиқ буда, ҷанбаи адабии матн ва ороствагиву таъйини ҷумлаву матолиби он барои вай ҷандон арзиш надоштааст. Аз ин рӯ, унсурҳо ва ҷанбаҳои адабии ин китоб, ба ғайр аз ашъори форсӣ-тоҷикии ба тарҷума иловашуда, то андозае камтар аст. Ҳамчунин муқаддимаи мутарчим низ аз ин веҷагӣ истисно аст, зеро дар ин навъи китобҳо ва тарҷумаву таълифоти ин давр аксаран муқаддимаро то андозае мусаччаъву ороства менавиштанд, лекин матни “Насим-ар-рабеъ” аз ин гуна хусусиятҳо ғоқид аст.

Мутарчим аз байни тамоми санъатҳои адабӣ дар ин китоб танҳо дар ҷанд мавқеъ санъати сачъро истифода намудааст, ки бархе аз онҳо низ ба сабаби тарҷумаи ибороти мусаччаъи «Рабеъ-ул-аброр» мебошад. Ба ҳукми мисол метавон аз матлабҳои зерин ёдовар шуд: “Аҳраси (ғунги-Ҳ.Н) олим беҳ аз мутақаллими ҷоҳил”(3,152), “Ҳақ таоло мадади мо хоҳад дод ба малоикаи ғизоб(ҷамъ.ғазаб – Н.Ҳ.) ба сурати кабутар дар миёни сиҳоб (абр-Н.Ҳ)”(3,156), “таҳаммули бори сақил осонтар

аст аз таҳаммули ёри сақил” (3,160), “мангар, ки кӣ мегӯяд, бингар, ки чӣ мегӯяд” (3,249), «ва хулқи бад муфсиди амал аст, чунончи сабр муфсиди асал аст” (3,160), “дар тоат овехта буд ва аз маъсият бигрехта” (3,112).

Ҳамзамон дар китоб чо-чо ташбеҳ ё истиора ба назар мерасад, ки он ҳам ба сабаби тарҷума ё дучори дигаргунӣ ва тағйир шуда ё аз байн рафтааст. Инчунин дар чанд маворид, албатта ба чуз аз муқаддима, тарҷумаи маъноӣ бо истифодаи услуби адабӣ мушоҳида мешавад, аз ҷумла “рӯзи чаҳорум абр бигшуд ва офтоби чаҳонтоб аз уфук рӯй намуд»(3,273), вале ин сабқ дар матн камтар ба дида мерасад.

Арзиши адабии асарро бештар тарҷумаи ашъор ва абёти илҳокии форсӣ дар худ инъикос мекунад, зеро ашъори арабии омада, комилан аз китоби «Рабеъ-ул-аброр»-и Замахшарӣ мебошад. Қисми зиёди ашъори форсии ба ҳукми шохид ё наздик ба тарҷума овардаи мутарҷим аз ғазалиёту қасоид, мавъизаву мусалласот ва “Бӯстон”-у “Гулистон”-и Саъдӣ нақл шудааст. Инчунин дар нусхаи Сулаймония байти зерин:

Хуш бувад гар маҳаки таҷриба ояд ба миён,

То сияҳрӯй шавад, ҳар кӣ дурӯғаш бошад. (3,198;14)

аз Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ илова шудааст, мавҷудияти ин байт арзиши тарҷумаро як навъ боло мегардонад, зеро китоби “Насим-ар-рабеъ” бо таърихи таълифи худ аз қадимтарин маъхазе ба шумор меравад, ки шеърӣ Ҳоҷа Ҳофиз дар он нақл шудааст.

Алоқамандии Сӯфии Самарқандиро метавон беш аз ҳама ба ашъори Саъдӣ мушоҳида намуд, ҳатто мутарҷим айнӣ ибороти Саъдиро баъзан ба орият гирифта дар баёни фикри худ истифода менамояд. Масалан, Сӯфии Самарқандӣ дар боби чилу дуюми «Насим-ар-рабеъ» мегӯяд: “...Ногоҳ румӣ биёмад ва қассоб биёвард ва хинзирро бихобонид ва корд бар ҳалқаш бимолид ва хун равона гашт...”(3,165) матлаби “корд бар ҳалқаш бимолид”-ро мутарҷим аз абёти “Гулистон”-и Саъдӣ гирифтааст, ки Шайх мегӯяд:

Шунидам гӯсфандеро бузурге,

Раҳонид аз даҳону дастӣ гурге.

Шабонгаҳ корд бар ҳалқаш бимолид,

Равони гӯсфанд аз вай бинолид. (15)

Дар боби бисту чоруми “Насим-ар-рабеъ” мутарҷим бо тағйири чанд калима, сурати нозебо ва қареҳи мухотабашро мазаммат намуда, дар бехтарин сурат мақсади хешро дар қолаби шеърӣ, чунин баён медорад:

Ту аз ҳар дар, ки боз оӣ, бад-ин зиштиву расвоӣ,

Даре бошад, ки аз дӯзах ба рӯйи халқ бикшоӣ. (3,99)

Ин байт низ аз ашъори Шайх Саъдӣ гирифта шуда, дар он бархе иборот, мувофиқи мақсад аз ҷониби мутарҷим иваз шудааст. Шайх Саъдӣ дар матлаи яке аз ғазалҳояш мегӯяд:

Ту аз ҳар дар, ки боз оӣ, бад-ин хубию зебоӣ,

Даре бошад, ки аз ҷаннат ба рӯйи халқ бикшоӣ. (16)

Ҳамчунин дар “Насим-ар-рабеъ” чанд байт аз Анварӣ ва Низомиву Убайди Зоқонӣ, як рубой аз Абӯсаиди Абулхайр, як рубой аз Хайём ва ашъоре аз ҳуди мутарҷими китоб ва чанд абёти дигари лоадрӣ илова шудааст, ки манобеъи онҳоро наёфтем.

Ҷои қайд аст, ки соҳиби абёти ношинохта шояд ҳуди мутарҷим бошад, зеро бештари ин абёт дар хошияи саҳифа бо изофаи калимаи “тарҷума” оварда шудааст,

ки ҳатто тавассути барномаҳои электроники имрӯз, ки дорои ҷустуҷӯи пахновар мебошанд, манбаъ ва ғӯяндаи он маълум карда нашуд.

Мутарчим дар саҳифаи 230-231-и “нусхаи хати мутарчим” як маснавии худашро ба матн илова намудааст, ки он дорои бисту як байт буда, аз шоирони мутавассит будани мутарчим ва аз маҳорати шоирӣ ва дараҷаи шеърғӯйии ӯ иттилоъ медиҳад. Дар оғоз аз ашъори худи ӯ будани маснавиरो мутарчим бо ибораи “ли матарчим” таъйид месозад ва ин маснавиरो ҳамчун фоида ва шарҳи матлаб ба тарҷума илова мекунад:

*Магард эй писар гирди бозори шиқ,
Макун ҷону дил дар сару кори шиқ
Чу некӯ бидони саранҷоми шиқ,
Дигар кай барӣ ҷони ман, номи шиқ?
Ки шиқ ар мусаллат шавад бар дилат,
Кунад дар завоёи ғам манзилат.
Қади ҳамчу тират камонӣ кунад,
Рухи аргувонӣ заъфаронӣ кунад.
Бувад наргисат доим аз ғам пуроб,
Зи наргис чакон бар рухи гул гулоб.
На дар чаим хобу на дар дил қарор,
Лаб аз ғусса хушқу тан аз ғам низор.
В-гар ногаҳ аз шиқ ошиқ шавӣ,
Чунон шав, ки дар шиқ Вомиқ шавӣ.
Ҳавои муҳаббат ҳавои хуш аст,
Ғами ошиқӣ андӯҳи дилкаш аст.
На дар ҳар мизоҷе бувад ҷойи шиқ,
На ҳар табъ донад мудовои шиқ.
Ба ақл аст моро ҳама ҷусту ҷӯй,
Чу шиқ омад аз ақл, дигар мағӯй.
Раҳи шиқ ҷуз печ бар печ нест,
Ба ҷуз ошиқӣ дар ҷаҳон ҳеч нест.
Талаб кун рафиқи хушқу дилфурӯз,
Ки шаб гардӣ аз акси рӯяш чу рӯз.
Қадаш сарвинозу руҳаш барги гул,
Ҳаташ сабзозору лабаи ҷоми мул.
Сари зулфаш аз Чин хироч оварад,
Чу андомаш аз Оҷ боҷ оварад.
Даҳонаш ба писта занад (р)шиҳанд,
Шакар пеши нутқаш гудозад чу қанд.
Ду чаишаи ба мастӣ чунон дилфиреб,
Ки ҳукме барад ақлу сабру нишеб.
Ҳазорон дил аз меҳри рӯяш кабоб,
Ҳазорон тан аз чаими масташ хароб.
Ба зулфаш гузоре сабо гар кунад,
Ба як дам ҷаҳоне муаттар кунад.
Ба дастат гар афтад чунин нозуке,
Латифе, зарифе, хуше, чобуке*

*Бар овар дари хона бар рӯи гайр,
Ки дар гайр ҳаргиз набудааст хайр.
Раҳи айиш бо ӯ ба хилват сунор,
Насиҳат ба ҷон бишнавад ҳушиёр (3, с. 202-203).*

Ноғуфта намонад, ки Сӯфии Самарқандӣ дар охири маснавии мазкур ҷумлаи “астағфируллоҳа миммо чаро қаламиро” (3,203) илова намудааст, ки бо ин матлаб ӯ аввалан аз саҳву хатоҳои дар ашъору тарҷумаҳои роҳёфта, аз Худо омӯрзиш металабад. Сониян ин матлаб аз афқору руҳонияти диниву мазҳабии Сӯфии Самарқандӣ хабар медиҳад ва ниҳоятан ҳадафи мутарҷим бо таъкиди ин ҷумла он аст, ки ӯ ҳунари шоириро боло аз маҳорати хеш медонистааст.

Хулоса, “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшарӣ яке аз чаззобтарин осори мансури қарни XII буда, гулчину гузидаҳои он аз ҷониби мутарҷимон ба забонҳои мухталифи ҷаҳон тарҷума мешаванд. Мунтахабу тарҷумаи профессор Фаҳриддин Насриддинов, хушбахтона, аз зумраи ин гузидаҳо мебошад, ки аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ бо номи “Баҳори некон” имрӯзҳо тарҷума гардида, дар шумораҳои фаслномаи илмӣ-адабии “Қамоли Хуҷандӣ” пайваста ҷоп мешавад (17).

“Насим-ар-рабеъ”-и Сӯфии Самарқандӣ аз қадимтарин тарҷумаҳои “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшарӣ, аз беҳтарин тарҷумаҳои ҳарф ба ҳарфи қуҳан ва аз намунаи насри соддаи қарни XIV ба шумор рафта, аҳбору ҳикоят, ақволу ашъор, оёту аҳодис ва масалу мақолҳои он, бозгӯи арзиши адабии тарҷумаи мазкур мебошанд.

Пайнавишт:

1. *Ибни Футӣ, Абдураззоқ ибни Аҳмад. Талҳиси маҷмаъ-ул-одоб фӣ муъҷам-ул-алқоб. Таҳқиқи Мустафо Ҷавод. – Бейрут: Визорат-ус-сиқофа ва-л-иршод-ул-қавмӣ, ҷ.4/3, 1965. - 625с.*
2. *Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар забони форсӣ. Ҷ.1-2. – Техрон: Фурӯғӣ, 1363, ҷ.1. -725с.*
3. *Сӯфии Самарқандӣ. Насим-ар-рабеъ. Нусхаи китобхонаи Сулаймонияи Туркия, таҳти № 902, нусха бо хати мутарҷим. – 279с.*
4. *Сӯфии Самарқандӣ. Насим-ар-рабеъ. Нусхаи китобхонаи Алигарҳ, таҳти 11/89165526. – 302 с.*
5. *Сӯфии Самарқандӣ. Насим-ар-рабеъ. Ҷопи факсимелии нусхаи китобхонаи Маҷлиси ишрои исломӣ, таҳти № 1468, ба кӯшиши Маҷид Мансурӣ. - Техрон, соли 1387. – 310с.*
6. *Баёзи Тоҷиддин Аҳмади вазир. Ҷопи факсимелӣ, зери назари Эраҷ Афшор ва Муртазо Темурӣ. – Исфаҳон: интишороти Доғишгоҳи Исфаҳон, 1353. -970 с.*
7. *Малотӣ, Алӣ Навидӣ. Шиносои яке аз котибони “Баёзи Тоҷиддин Аҳмади вазир” // Номаи Баҳористон. – Техрон, 1388, с.361-364.*
8. *Малотӣ, Алӣ Навидӣ. Насим-ар-рабеъ//Номаи Баҳористон. – Техрон, 1389, с.16.*
9. *Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. - Техрон: Интишороти Фирдавсӣ, 1369, ҷ.3/2. – 1395 с.*
10. *Муаллими Яздӣ, Мушуддин. Мавоҳиби илоҳӣ дар таърихи Оли Музаффар. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Саид Нафисӣ. Техрон: Иқбол, 1326, ҷ.1.-264с.*
11. *Кутубӣ, Маҳмуд. Таърихи Оли Музаффар. Ба кӯшиши Абдулҳусайн Навоӣ. – Техрон: Амири қабир, 1364, ҷ.2. –197с.*

12. Алӣ Навидӣ. Дар бораи Сӯфи Самарқандӣ муаллифи “Мифтоҳ ун-на’им фӣ одоб ут-та’лим”// Гузориши мерос, давраи дуҷум, соли сеюм, №27-28, 1387.-с.9-10.
13. аз-Замакшарӣ, Ҷорulloҳ. Рабеъ-ул-аброр ва нусус-ул-ахёр. –Байрут: муассисат ал-илмӣ, 1412, ҷ.1. – 477 с.
14. Ганҷури рӯимизӣ. (Нармафзори ройгон ва бо мурури матни ашъори форсӣ). Вироиши 2.72.// Хофиз. Ҷазалиёт. Ҷазали шумораи 159.
15. Ганҷури рӯимизӣ. (Нармафзори ройгон ва бо мурури матни ашъори форсӣ). Вироиши 2.72.// Саъдӣ. Гулистон. Боби дуҷум дар ахлоқи дарвешон. Ҳикояти 31.
16. Ганҷури рӯимизӣ. (Нармафзори ройгон ва бо мурури матни ашъори форсӣ). Вироиши 2.72.// Саъдӣ. Девони ашъор. Ҷазали шумораи 501.
17. Маҳмуд ибни Умарӣ Замакшарӣ. Баҳори хубон. Тарҷума ва мунтахаби Фаҳриддин Насриддинов / Фаслномаи илмӣ-адабии “Камолӣ Хуҷандӣ”. №1(5),2016.Хуҷанд.-Саҳ. 92-97.

Reference literature:

1. Ibni Futi, Abdurazzoq ibni Ahmad. A Sketch of «Majma`ul-odob fi mu`jam-ul-alqob». Under the editorship of Mustafo Javod. – Beirut: Ministry of Education, - V.4/3, 1965. – 625 pp.
2. Nafaisi, Said. The History of Prose and Verse in the Persian Language. – V. 1-2. - Tehran: Furughu, 1363hijra, - V.1. – 725 pp.
3. . Sufii Samarqandi. Nasim-ar-rabe`. The Copy of the Library of Sulaymoniya in Turkey, - # 902, the copy is written by the author. – 279 pp.
4. . Sufii Samarqandi. Nasim-ar-rabe`. The Copy of the Library of Aligarh, under the number of 11/89165526. – 302 pp.
5. Sufii Samarqandi. Nasim-ar-rabe`. Fax edition of the copy of the library of Meeting of Islamic Council, - # 1468, under the editorship of Majid Mansuri. – Tehran, 1387hijra. – 310 pp.
6. Bayozi Tojiddin Ahamdi vazir . Fax edition, under the editorship of Eraj Afshor and Murtazo Temuri. – Isfahan: Isfahan University publishing-house, 1353hijra. – 970 pp.
7. Малотӣ, Алӣ Навидӣ. Acquaintance of one of the Cribers of «Bayozi Tojiddin Ahmadi vazir» // Notes of Bahoriston. – Tehran, 1388hijra. – pp. 361 - 364.
8. Maloti, Ali Navidi. Nasim-ar-rabe`// Notes of Bahoriston. – Tehran, 1389hijra. – pp. 16.
9. Safo, Zabeulloh. History of Literature in Iran. - Tehran: Firdawsi, 1369hijra, - V.3/2. – 1395 pp.
10. Muallimi Yazdi, Muinuddin. God Ambition in the History of Oli Muzaffar. Introduction and revision of Said Nafisi. - Tehran: Iqbol, 1326, - V.1. – 264 pp.
11. Kutubi, Mahmud. History of Oli Muzaffar. Under the editorship of Abdulhusayn Navoi. - Tehran: Great Amir, 1364hijra, - V.2. – 197 pp.
12. Ali Navidi. On Sufidd Samarqandi the Author of «Miftoh un-na`im fi odob ut-ta`lim» (Blessing Key Aimed at Upbringing Manner) // **Commentary of Legacy, issue 2, the third year, - # 27-28, 1387hijra. – pp. 9 – 10.**
13. Az-Zamakhshari, Jorulloh. Rabe-ul-abror va nusus-ul-akhyor. – Beirut: Scientific publishing-house, 1412hijra, - V.1. – 477 pp.
14. CD disk (free disk and Persian Poetry). Vision 2.72. // Hafiz. Collection of lyrics. Gazel of 159.
15. CD disk (free disk and Persian Poetry). Vision 2.72. // Sa`di. Guliston. The second chapter on morals of Darveshs. Story 31.
16. CD disk (free disk and Persian Poetry). Vision 2.72. // Sa`di. Collection of poems. Gazal of 501.
17. Mahmud ibni Umari Zamakhshari. Bahori Khubon. Translation and selection of Fakhriddin Nasriddinov / Scientific-Literary Quarterly of «Kamoli Khujandi». - #1(5), 2016. – Khujnad. – pp. 92 – 97.